

BURGERZIN: POLITIEKE ORIËNTATIES VAN BURGERS

Bas Denters en Peter Geurts¹

8.1 Inleiding

Burgerschap en burgerzin lijken herontdekt als centrale begrippen in het politieke en wetenschappelijke debat (Hemerijck, Simonis en Lehning, 1992: 9). Vele jaren werd het begrip burgerschap vooral legalistisch geïnterpreteerd: als het dragen van wettelijk verankerde rechten tot participatie in publieke zaken. Over al dan niet morele verplichtingen die voortkomen uit het burgerschap werd weinig vernomen (Van Stokkom, 1992: 62-63). De relatief lage opkomst bij recente verkiezingen is één van de factoren die heeft geleid tot een bredere opvatting van burgerschap, waarin naast rechten verplichtingen van de leden van de politieke gemeenschap worden belicht.

In het huidige debat wordt *opnieuw* de vraag gesteld: "Welke sociaal-morele componenten kunnen als voorwaarden dienen van een goed functionerende democratie?" (Van Stokkom, 1992: 67). Deze vraag kan worden belicht vanuit een overwegend normatief politiek-filosofisch gezichtspunt (zie o.a. Simonis, Hemerijck en Lehning, 1992; Van Gunsteren, 1992), maar ook de empirische politicologie kan bijdragen aan de beantwoording van deze vraag. Zo hebben de Amerikaanse politicologen Almond en Verba in hun baanbrekende studie *The civic culture* (1989 [1963]) een belangrijke bijdrage geleverd aan de empirisch gefundeerde theorievorming over de politiek-culturele voorwaarden voor een representatieve democratie. Daarin belichten zij de vraag welk patroon van politieke oriëntaties van burgers (dat wil zeggen politieke cultuur) bijdraagt tot de stabiliteit van een politieke democratie. In dit hoofdstuk beschrijven we, aansluitend bij Almond en Verba, enige aspecten van de Nederlandse politieke cultuur. Op basis van deze beschrijving staan wij vervolgens stil bij mogelijke problemen van de Nederlandse democratie. Voordat wij deze zaken kunnen bespreken, is een nadere omschrijving van onze centrale begrippen van belang.

---

¹ De schrijvers danken dr. C.W.A.M. Aarts en drs. H. van der Kolk voor hun kanttekeningen bij een eerste versie van deze bijdrage.

8.2 Aspecten van burgerzin

Democratisch burgerschap impliceert een dubbelrol van regeren en geregeerd worden. In de hedendaagse democratie is de status van burgerschap, krachtens het beginsel van de *politieke gelijkheid*, niet voorbehouden aan een (sociaal-economische) elite. In beginsel komt ieder volwassen lid van de politieke gemeenschap het burgerschap toe. De democratische dubbelrol veronderstelt bij burgers een tweetal zaken, ten eerste betrokkenheid en oordeelkundigheid en ten tweede de bereidheid om publieke gezagsuitoefening te aanvaarden. Wij lichten beide veronderstellingen kort toe.

Om deel te hebben aan het 'regeren', dienen burgers te willen en te kunnen deelnemen aan het politieke proces. Daartoe is om te beginnen een zekere politieke *belangstelling* nodig. Voorts moet de burger beschikken over *kennis* (objectieve competentie) van de politiek. Ten slotte moet de burger zichzelf in staat achten om deel te nemen aan de politieke besluitvorming (*subjectieve competentie*). Zonder belangstelling, kennis en subjectieve competentie is democratische controle van volksvertegenwoordigers en andere politieke gezagsdragers onmogelijk.

Tevens wordt van de burgers de bereidheid gevraagd de publieke gezagsuitoefening te aanvaarden. In een democratie behoort deze aanvaarding te berusten op vertrouwen in de leden van de politieke elite. Dit vertrouwen heeft betrekking op het beeld dat burgers hebben van de openheid, de zogenaamde *responsiviteit*, van politici voor de eisen die vanuit de samenleving worden gesteld. Dit vertrouwen heeft eveneens betrekking op het beeld dat de burgers hebben van de deskundigheid, de oprechtheid, de onkreukbaarheid en de oriëntatie op het algemeen belang van de politieke gezagsdragers (*afwezigheid van politiek cynisme*). Een dergelijk vertrouwen vormt de basis waarop de politieke gezagsdragers kunnen regeren.

Een combinatie van grote belangstelling en competentie enerzijds en een grote bereidheid tot aanvaarding van publieke gezagsuitoefening anderzijds wordt wel aangeduid met de term 'burgerzin' (Daemen, 1983: 70, 250).

In de volgende paragraaf gaan wij achtereenvolgens in op elk van deze politieke oriëntaties. Daarbij concentreren wij ons eerst op de politieke kennis, politieke belangstelling en het beeld van de eigen politieke competentie. Daarna gaan wij in op het vertrouwen van burgers in de politieke gezagsdragers. Voor elk van deze politieke oriëntaties wordt daarbij bezien hoe zij zijn verdeeld over verschillende categorieën van de Nederlandse bevolking. De dubbelrol van regeren en geregeerd worden komt in de hedendaagse democratie immers toe aan *ieder* lid van de gemeenschap. Tegen de achtergrond van dit politieke gelijk-

heidsbeginsel is het daarom zinvol om stil te staan bij verschillen en overeenkomsten in de politieke oriëntaties van verschillende groepen burgers. Daarnaast bezien wij per aspect of de kiezersaanhang van de grote en middelgrote politieke partijen wat betreft de diverse aspecten van burgerzin verschillen. Aldus krijgen wij bijvoorbeeld een antwoord op de vraag of het electoraat van de ene partij meer vertrouwen stelt in de responsiviteit van politieke gezagsdragers dan de aanhang van andere partijen.

8.3 Politieke competentie, kennis en belangstelling

Welk beeld hebben Nederlandse burgers van de eigen politieke oordeelkundigheid en handelingsbekwaamheid - oftewel subjectieve politieke competentie - en hoe het staat met hun feitelijke politieke kennis? op deze vraag wordt in het onderstaande ingegaan.

8.3.1 Beeld van de eigen politieke competentie

Het begrip subjectieve politieke competentie (*'internal efficacy'*) verwijst naar het beeld dat een burger heeft van zijn eigen vermogen om politieke processen te begrijpen en daarin een actieve rol te spelen.² In het NKO 1994 is over dit onderwerp een viertal vragen opgenomen, die deel uitmaakten van een groter blok, dat als volgt werd geïntroduceerd:

"Sommigen zeggen dat er veel is aan te merken op de politiek, anderen zeggen dat het wel meevalt. Kunt U zeggen in hoeverre U het met de volgende uitspraken eens of oneens bent?"³

De vier hier relevante uitspraken luiden als volgt:

"Ik vind mezelf heel goed in staat om een actieve rol te spelen in de politiek." [(helemaal) mee eens: 21%]

---

² Deze *internal efficacy* werd traditioneel te zamen met de zogenaamde *external efficacy* (het beeld van de responsiviteit van het politieke systeem) aangeduid als politiek zelfvertrouwen of *political efficacy*. Thans geeft men veelal de voorkeur aan het onderscheiden van beide dimensies (zie Lane, 1959; Denters en Geurts, 1993). In het NKO 1994 zijn voor het eerst stellingen opgenomen om beide dimensies los van elkaar te meten.

³ De antwoordmogelijkheden waren: helemaal mee eens, mee eens, mee oneens, helemaal mee oneens, weet niet.

"Ik denk dat ik het als Kamerlid even goed zou doen als de meeste andere mensen."

[(helemaal) mee eens: 24%]

"Ik denk dat ik beter op de hoogte ben van de politiek dan de meeste mensen."

[(helemaal) mee eens: 23%]

"Ik denk dat ik een goed beeld heb van de belangrijkste politieke problemen in ons land."

[(helemaal) mee eens: 64%]

Achter elke uitspraak is aangegeven hoe groot het percentage respondenten is dat het (helemaal) eens is met de betreffende stelling. Vergelijken wij allereerst de scores op de stellingen, dan zien wij dat 64% van de ondervraagden meent een goed beeld te hebben van de belangrijkste politieke problemen. Het vertrouwen in de eigen competentie is evenwel bij slechts relatief weinig burgers zo groot dat men meent *beter* dan anderen op de hoogte te zijn van de politiek of zo groot dat men zich in staat acht tot het vervullen van een actieve rol in de politiek of het kamerlidmaatschap.

Op basis van deze vier uitspraken is een maatstaf voor het vertrouwen in de eigen competentie gemaakt.⁴ Bij elke uitspraak kregen de antwoorden 'helemaal mee eens' en 'mee eens' de score 1 en de overige antwoorden de score 0. Vervolgens werden de scores over de vier uitspraken opgeteld. Ruim zestig procent van de respondenten blijkt dan een geringe of zeer geringe dunk van de eigen politieke competentie te hebben (zie tabel 8.1, laatste kolom). Het aandeel van de burgers met een verhoudingsgewijs groot vertrouwen in de eigen politieke handelingsbekwaamheid is daarentegen slechts 17%.

Uit tabel 8.1 komt ook naar voren dat positieve oordelen over de eigen politieke competentie tamelijk ongelijk zijn verdeeld over verschillende bevolkingscategorieën. In de eerste plaats blijkt dat het opleidingsniveau van burgers duidelijk samenhangt met het beeld van de eigen competentie. Zo zien wij bijvoorbeeld dat onder lager opgeleiden het percentage mensen met een gering vertrouwen in de eigen capaciteiten duidelijk hoger is dan onder middelbaar en hoog-opgeleiden.

In de tweede plaats zijn er verschillen tussen leeftijdsgroepen. Wij onderscheiden vier groepen: (1) de groep van minder dan 30 jaar oud, (2) de groep tussen de 30 en 44 jaar, (3) de groep tussen

---

⁴ De geldigheid en de betrouwbaarheid van deze en navolgende geconstrueerde cumulatieve maatstaven zijn met positief resultaat beoordeeld op hun geldigheid en betrouwbaarheid.

de 45 en 64 jaar, en (4) de groep van 65 jaar en ouder.⁵ Uit tabel 8.1 blijkt dat het percentage respondenten met een groot vertrouwen in de eigen competentie onder de twee jongste categorieën wat hoger is dan onder de oudere leeftijdsgroepen. Op basis van het gepresenteerde materiaal is het niet mogelijk uitspraken te doen over de vraag of het hier een generatie-effect betreft, dat wil zeggen een effect dat voortkomt uit omstandigheden waaronder generatiegenoten zijn grootgebracht. Van der Eijk, Pennings en Wille (1992: 18) hebben aannemelijk gemaakt dat bij politiek zelfvertrouwen - een combinatie van vertrouwen in de eigen competentie en vertrouwen in de responsiviteit van het politieke systeem - sprake lijkt van dergelijke generatie-effecten. Een van de *mogelijke* oorzaken van deze generatie-effecten is het relatief hogere opleidingspeil van de in de naoorlogse periode opgevoede generaties.

Tabel 8.1 Beeld van kiezers van de eigen politieke competentie naar opleiding, leeftijdsgroep en geslacht

	Opleiding			Leeftijdsgroep				Geslacht		Allen
	L	M	H	-29	30-44	45-64	65+	M	V	
<i>politieke competentie</i>										
groot (3,4)	9	17	31	20	23	9	10	23	12	17
matig (2)	15	19	28	19	22	20	16	23	16	20
gering (1)	34	38	27	33	31	36	37	34	33	33
zeer gering (0)	42	26	14	28	24	36	38	20	39	30
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	101%	101%	100%	100%	100%

In de derde plaats is er verschil in de subjectieve politieke competentie van mannen en vrouwen. Sceptis over de eigen capaciteiten is onder vrouwen meer algemeen dan onder mannen. Uit nadere analyse blijkt dat dit verschil *niet* het gevolg is van verschillen in het opleidingsniveau van mannen en vrouwen.

Ten slotte is bezien of de kiezersaanhang van de verschillende politieke partijen verschillen in hun subjectieve politieke competentie. Wij hebben gekeken naar de aanhangers van het CDA, de PvdA,

⁵ We sluiten wat de indeling betreft aan bij de socioloog Becker (1992: 13-14). Hij onderscheidt vier generaties: de 'vooroorlogse generatie', geboren tussen 1910 en 1930, die in hun puberteit en adolescentie de vooroorlogse economische crisis hebben meegemaakt; de 'stille generatie' die tussen 1930 en 1940 is geboren en wier jonge jaren in het teken stonden van de naoorlogse wederopbouw; de 'protestgeneratie' van tussen 1940 en 1955 geboren, die volwassen is geworden in de welvaartsstaat van de tumultueuze jaren zestig en zeventig; en de 'verloren generatie' die na 1955 geboren is en die is geconfronteerd met de recessie die rond 1975 begon.

de VVD, D66, GroenLinks en de kleine protestantse partijen (GPV, SGP en RPF). De kiezers van de SP, de extreem-rechtse partijen en de ouderenpartijen zijn vanwege hun geringe aanhang in de steekproef buiten beschouwing gebleven. Uit de (niet gepresenteerde) resultaten blijkt dat de subjectieve politieke competentie van de aanhang van de verschillende partijen niet substantieel verschilt.

Wij concluderen op grond van het voorgaande dat een relatief grote groep burgers een betrekkelijk lage dunk heeft van de eigen politieke competentie. Overigens bestaan er aanzienlijke verschillen tussen bevolkingsgroepen. De subjectieve competentie onder lager opgeleiden, ouderen en vrouwen is laag in vergelijking tot hoger opgeleiden, jongeren en mannen. De aanhangers van het CDA, de PvdA, de VVD, D66, GroenLinks en de kleine protestantse partijen blijken in dit opzicht niet substantieel te verschillen.

8.3.2 Kennis van politieke gezagsdragers

Politieke kennis kan betrekking hebben op tal van aspecten. In deze bijdrage beperken wij ons, vanwege de beschikbaarheid van gegevens, tot één element van politieke kennis: de bekendheid van burgers met politieke gezagsdragers. In het NKO 1994 zijn aan de respondenten vier foto's van politici (te weten: Ina Brouwer, Thijs Wöltgens, Bert de Vries en Robin Linschoten) voorgelegd. Vervolgens is hen gevraagd per foto aan te geven: de *naam* van de persoon, de *partij* waartoe deze behoort en de *functie* die de persoon vervult. Op basis van deze vier samengestelde vragen is één algemene kennis-score berekend.⁶

De bekendheid van deze vier politici is beperkt (zie tabel 8.2; laatste kolom). Bijna de helft van de respondenten weet van géén der politici de correcte naam, partij én functie aan te geven. Het aantal burgers dat in staat is om voor drie of vier van de getoonde foto's de juiste informatie te verstrekken omvat 16% van alle ondervraagden.

Uit tabel 8.2 blijkt dat tussen hoger en lager opgeleiden grote verschillen bestaan in de bekendheid met deze landelijke politici. Zo bedraagt het percentage ondervraagden met een zeer geringe kennis onder laag opgeleiden 63%, onder mensen met een 'gemiddeld' opleidingsniveau is dit 44% en onder de hoogst opgeleiden is 22%.

Uit de gegevens blijkt eveneens dat er tussen leeftijdsgroepen verschillen bestaan in hun bekendheid met politici. Van de 30- tot 44-jarigen beschikt ruim een derde over een zeer geringe kennis van de ge-

---

⁶ Deze score is als volgt bepaald. Bij elk van de politici is nagegaan of de respondent de drie correcte antwoorden (naam, partij, functie) heeft gegeven. Voor elke politicus waarvoor de respondent drie goede antwoorden geeft, ontvangt deze één punt. Aldus varieert de score tussen 0 en 4.

toonde politici. Bij de jongste leeftijdscategorie en bij de oudste groep ligt dit aandeel rond de vijftig procent. Gezien de sterke samenhang tussen opleidingspeil en dit aspect van politieke kennis is dit verschil in politieke kennis tussen de twee jongste leeftijdsgroepen opvallend. In beide categorieën zijn immers, vergeleken met oudere generaties, relatief veel hoger opgeleiden aanwezig.

	Opleiding			Leeftijdsgroep				Geslacht		Allen
	L	M	H	-29	30-44	45-64	65+	M	V	
<i>politieke kennis</i>										
groot (3,4)	9	14	31	11	25	16	13	22	9	16
matig (2)	8	17	23	14	16	19	12	18	12	15
gering (1)	20	24	26	23	22	22	25	24	22	23
zeer gering (0)	63	44	22	52	36	42	50	36	57	46
totaal	100%	99%	102%	100%	99%	99%	100%	100%	100%	100%

Tevens blijkt dat de bekendheid van de politici verschilt bij mannen en bij vrouwen. Onder mannen is het percentage dat een zeer geringe kennis heeft 36%, onder vrouwen is dit 57%. Dit verschil wordt blijkens nadere analyses niet verklaard door variaties in het opleidingsniveau van mannen en vrouwen.

Ten slotte blijkt (uit niet gepresenteerde resultaten) dat tussen de aanhangers van het CDA, de PvdA, de VVD, D66, en GroenLinks geen grote verschillen bestaan in de bekendheid met de getoonde politici. De aanhang van de kleine protestantse partijen is iets beter dan de kiezers van PvdA, VVD en GroenLinks bekend met deze politieke ambtsdragers.

Ter afsluiting van deze subparagraaf stellen wij vast dat de kennis van politieke gezagsdragers onder de kiezers niet erg groot is. De kennis is ook niet gelijk verdeeld over verschillende bevolkingsgroepen. De bekendheid met politieke gezagsdragers is bijvoorbeeld relatief gering onder lager opgeleiden en vrouwen. De aanhangers van het CDA, de PvdA, de VVD, D66, GroenLinks blijken in hun kennis van politici niet te verschillen. Overigens moet men zich realiseren dat de gebruikte kennis-indicator beperkt is. Voor de opsporing van misdadigers vormen fotoportretten zonder twijfel een waardevol hulpmiddel. Bij de meting van politieke kennis van burgers geven deze fotovragen echter een tamelijk beperkt aspect van politieke kennis weer, omdat zij

zich primair richten op de visuele herkenning van personen.⁷

8.3.3 Politieke interesse

Een belangrijk aspect van burgerzin vormt het belang dat burgers stellen in politieke zaken. Hierbij kan worden gedacht aan twee zaken: belangstelling als een zekere nieuwsgierigheid naar iets en belangstelling als het belang dat men hecht aan een bepaalde zaak (zie ook Van Deth, 1989: 278; Wittebrood, 1992: 138-139). In deze bijdrage concentreren wij ons op het eerste aspect, dat wij aanduiden met de term 'politieke interesse'. In het NKO 1994 is deze politieke interesse vastgesteld door middel van vier vragen:

"Als er in de krant binnenlands nieuws staat, bijvoorbeeld nieuws over regeringsproblemen, hoe vaak leest U dat dan?" [bijna altijd + vaak: 50%]

"Als er in gezelschap over zulke problemen in ons land gesproken wordt, doet U dan meestal mee met het gesprek, luistert U met belangstelling, luistert U niet of heeft U geen belangstelling?" [doet meestal mee + luistert met belangstelling: 91%]

"Als er in de krant buitenlands nieuws staat, bijvoorbeeld nieuws over spanningen of besprekingen tussen verschillende landen, hoe vaak leest U dat dan?" [bijna altijd + vaak: 49%]

"Bent U zeer geïnteresseerd in politieke onderwerpen, tamelijk geïnteresseerd of niet geïnteresseerd?" [zeer + tamelijk geïnteresseerd: 81%]

Op grond van deze uitspraken is een maatstaf voor politieke interesse geconstrueerd. Bij elke uitspraak kregen de twee genoemde antwoordmogelijkheden de score 1 en de overige antwoorden de score 0.⁸ Vervolgens werden de scores over de vier uitspraken opgeteld. Uit tabel 8.3 blijkt dat er tussen de respondenten aanzienlijke verschillen

---

⁷ In Nederland heeft Wittebrood (1992) een diepgaande analyse van politieke kennis uitgevoerd. Zie ook Delli Carpini en Keeter, 1993.

⁸ Bij de eerste en derde uitspraak waren de antwoordmogelijkheden: bijna altijd, vaak, zo nu en dan, zelden of nooit, leest geen krant; voor de tweede en vierde uitspraak staan deze mogelijkheden in de vraag vermeld.

bestaan in hun belangstelling voor politiek. Ruim een derde deel (36%) heeft een grote politieke belangstelling, 18% is matig geïnteresseerd, 30% wordt slechts in geringe mate door de politiek geboeid en 16% heeft een zeer geringe politieke interesse.

Ook hier is er weer een verband met opleiding. Onder de laagst opgeleiden heeft iets meer dan een kwart (26%) een grote belangstelling, in de middencategorie is dat 34% en onder hoogopgeleiden bedraagt dit 54%.

Tussen de leeftijdsgroepen bestaan opvallende verschillen. Hier zien wij, net als eerder bij politieke kennis, dat in vergelijking tot de andere leeftijdsgroepen de 30- tot 44-jarigen een uitzonderingspositie innemen. Zij hebben niet alleen relatief veel kennis, maar ook hun politieke belangstelling is relatief groot. Dat dit niet alleen een effect van verschillen in opleidingspeil vormt, blijkt uit het feit dat de politieke belangstelling onder de eveneens relatief 'hoogopgeleide' jongste leeftijdscategorie duidelijk lager ligt (25%).

	Opleiding			Leeftijdsgroep				Geslacht		Allen
	L	M	H	-29	30-44	45-64	65+	M	V	
<i>politieke interesse</i>										
groot (3,4)	26	34	54	25	51	38	40	45	26	36
matig (2)	14	19	22	20	15	18	17	18	18	18
gering (1)	36	30	20	37	21	27	27	25	35	30
zeer gering (0)	24	17	4	18	13	18	15	12	21	16
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	101%	99%	100%	100%	100%

Uit tabel 8.3 blijkt eveneens dat er enig verschil is in de politieke belangstelling van mannen en vrouwen. Dit verschil is maar voor een zeer beperkt deel het gevolg van opleidingsverschillen tussen beide categorieën. Ten slotte blijkt uit (niet gepresenteerde) analyses dat de kiezersaanhang van de diverse partijen niet sterk verschilt in hun politieke belangstelling.

Tot slot van deze paragraaf kunnen wij concluderen dat bijna de helft van de Nederlandse kiezers een geringe of zeer geringe politieke belangstelling heeft. De andere helft van de kiezers is matig of sterk geïnteresseerd. Verder blijkt dat lager opgeleiden en vrouwen minder politiek zijn geïnteresseerd dan hoger opgeleiden en mannen. De politieke belangstelling van de aanhangers van het CDA, de PvdA, de VVD, D66, GroenLinks en de kleine protestantse partijen loopt niet sterk uiteen.

8.4 Vertrouwen in politieke gezagsdragers

De dubbelrol van de burger impliceert zoals gezegd niet enkel oordeelkundigheid en betrokkenheid, maar evenzeer een op vertrouwen in de politieke gezagsdragers gebaseerde bereidheid tot het aanvaarden van publieke gezagsuitoefening. In deze paragraaf richten wij ons op twee aspecten van het vertrouwen in politieke gezagsdragers. In de eerste plaats staan wij stil bij het beeld dat burgers hebben van de responsiviteit van politieke gezagsdragers. In de tweede plaats bezien wij het vertrouwen van burgers in de deskundigheid, oprechtheid, onkreukbaarheid en oriëntatie op het algemeen belang van politici, dat wil zeggen het ontbreken van politiek cynisme.

8.4.1 Beeld van de politieke systeemresponsiviteit

Het beeld van de zogenaamde systeemresponsiviteit verwijst naar het idee dat burgers hebben van de openheid van politieke gezagsdragers en het politieke systeem voor de eisen en wensen van burgers. In het NKO 1994 is naar dit aspect van burgerzin als volgt gevraagd:

"Hoeveel denkt u dat de meeste Kamerleden bij hun beslissingen in het parlement rekening houden met hun kiezers? Is dat: veel, tamelijk veel, weinig, bijna niet?" [veel + tamelijk veel: 46%]

"Hoeveel hield de regering de afgelopen jaren in haar beslissingen rekening met wat de mensen denken? Is dat: veel, tamelijk veel, weinig, bijna niet?" [veel + tamelijk veel: 24%]

"Hoeveel dragen verkiezingen ertoe bij dat de regering rekening houdt met wat de mensen willen? Is dat: veel, tamelijk veel, weinig, bijna niet?" [veel + tamelijk veel: 61%]

Deze drie vragen vormen de basis voor een schaal. Bij elke uitspraak kregen de antwoordmogelijkheden 'veel' en 'tamelijk veel' de score 1 en de overige antwoorden de score 0. Vervolgens werden de scores over de drie uitspraken gesommeerd. Van de ondervraagden heeft 58% een zeer gering of een gering vertrouwen in de responsiviteit, 42% heeft een positiever beeld van de openheid van het landsbestuur (zie tabel 8.4, laatste kolom).

Het beeld van de responsiviteit is niet in alle lagen van de bevolking gelijk. Zo is het percentage dat een zeer gering vertrouwen

heeft in de responsiviteit van de overheid naar verhouding hoog onder de lager opgeleiden. Ook is er een bescheiden verschil tussen de leeftijdsgroepen: onder de jongste groep is het oordeel over de responsiviteit van het landsbestuur wat minder negatief dan met name de twee oudste groepen. Deze samenhang, zo tonen nadere analyses aan, is niet uitsluitend het gevolg van opleidingsverschillen tussen verschillende generaties.

	Opleiding			Leeftijdsgroep				Geslacht		Allen
	L	M	H	-29	30-44	45-64	65+	M	V	
<i>vertrouwen in responsiviteit</i>										
groot (3,4)	12	19	22	20	14	12	14	18	15	17
matig (2)	19	26	32	28	24	22	18	24	25	25
gering (1)	29	33	28	27	34	31	32	31	30	30
zeer gering (0)	40	22	18	24	27	34	36	27	30	28
totaal	100%	100%	100%	99%	99%	99%	100%	100%	100%	100%

Het beeld dat mannen en vrouwen hebben van de openheid van het politieke systeem voor de wensen van burgers is in essentie gelijk. Ook het electoraat van CDA, PvdA, D66, VVD, GroenLinks en de kleine protestantse partijen verschilt niet sterk wat betreft het oordeel over de politieke responsiviteit.

We kunnen vaststellen dat meer dan de helft van de burgers een gering vertrouwen heeft in de responsiviteit van het Nederlandse politieke systeem. Vooral onder lager opgeleiden en ouderen is dit vertrouwen niet wijd verbreid. Tussen mannen en vrouwen en kiezers van de diverse politieke partijen bestaan geen systematische verschillen.

8.4.2 Politiek cynisme

Politiek cynisme of wantrouwen verwijst naar het beeld dat burgers hebben van de deskundigheid, de oprechtheid, de onkreukbaarheid en de oriëntatie op het algemeen belang van politieke gezagsdragers. Hierover zijn in het NKO 1994 drie stellingen opgenomen:⁹

"Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken." [(helemaal) mee oneens: 10%]

⁹ De stellingen waren onderdeel van het blok waarin ook de stellingen gericht op de eigen politieke competentie waren opgenomen.

"Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit." [(helemaal) mee oneens: 65%]

"Kamerlid wordt je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden." [(helemaal) mee oneens: 55%]

De drie stellingen vormden de basis voor een schaal. Bij elke uitspraak kregen de antwoorden 'helemaal oneens' en 'oneens' de score 0 en de overige antwoorden de score 1. Vervolgens werden de scores over de drie uitspraken opgeteld.

Blijkens tabel 8.5 geeft ongeveer de helft van de ondervraagden (51%) blijk van een (zeer) geringe mate van cynisme. Dertig procent is enigszins cynisch en 18% van de ondervraagden kunnen wij typeren als zeer cynisch.

	Opleiding			Leeftijdsgroep				Geslacht		Allen
	L	M	H	-29	30-44	45-64	65+	M	V	
<i>politiek cynisme</i>										
zeer gering (0)	5	8	10	9	6	6	5	7	7	7
gering (1)	37	50	49	48	48	38	32	42	47	44
matig (2)	34	27	28	29	29	32	36	32	29	30
groot (3)	24	16	12	14	17	24	27	20	17	18
totaal	100%	101%	99%	100%	100%	100%	100%	101%	100%	99%

Het politiek cynisme is onder lager opgeleiden wat vaker aanwezig dan in de twee overige opleidingscategorieën. Verder blijkt uit tabel 8.5 dat het cynisme onder de oudere leeftijdsgroep wat vaker voorkomt dan onder de twee laatste leeftijdsgroepen. Matig of groot cynisme treffen wij aan bij 63% van de oudste generatie, bij 56% van de 45- tot 64-jarigen, bij 46% van de groep 30- tot 44-jarigen en bij 43% van de jongste jaargangen ondervraagden. Deze verschillen naar leeftijd blijven overeind als wij controleren voor verschillen in opleiding. Ten slotte blijkt dat het cynisme van mannen en vrouwen niet verschilt, terwijl we ook onder de kiezers van de verschillende partijen geen grote verschillen in cynisme hebben aangetroffen.

In deze subparagraaf is al met al gebleken dat het politiek cynisme vooral onder lager opgeleiden en ouderen tamelijk wijd is verbreid.

8.5 Tot besluit

In het voorgaande hebben wij geconstateerd dat relatief veel burgers een (zeer) lage dunk hebben van de eigen politieke competentie (63%), dat bijna 70% beschikt over een (zeer) geringe kennis over politieke gezagsdragers en dat bijna de helft van de ondervraagden niet of nauwelijks is geïnteresseerd in de politiek. In de tweede plaats hebben wij vastgesteld dat het vertrouwen in de responsiviteit van de politieke gezagsdragers bij 58% (zeer) gering is en dat bijna de helft een (zeer) cynisch beeld heeft van politici. Vervolgens is vastgesteld dat de politieke kennis, de belangstelling en het beeld van de eigen competentie enerzijds en het vertrouwen in politieke gezagsdragers anderzijds in sommige groepen, bijvoorbeeld onder lager opgeleiden, van het electoraat beduidend onder de gemiddelden liggen. Wat betekenen dergelijke bevindingen nu voor de gezondheidstoestand van de Nederlandse democratie?

Voor de beantwoording van die vraag is het van belang om nog eens de combinaties van de hier besproken oriëntaties te beschouwen. Almond en Verba (en anderen) hebben gewezen op het belang van oordeelkundigheid en betrokkenheid (kennis, interesse en beeld van de eigen competentie) enerzijds en een op vertrouwen (responsiviteit en afwezigheid politiek cynisme) gebaseerde bereidheid tot aanvaarding van het overheidsgezag anderzijds. Een combinatie van grote oordeelkundigheid en betrokkenheid enerzijds en een groot vertrouwen anderzijds hebben wij 'burgerzin' genoemd. Naast deze combinatie van oordeelkundigheid/betrokkenheid en vertrouwen, kunnen we logisch nog drie andere patronen onderscheiden (zie tabel 8.6).¹⁰

Met behulp van de in het voorgaande gepresenteerde bevindingen kunnen wij respondenten in deze typologie plaatsen.¹¹ De burgers zijn dus volgens vier patronen te typeren. De patronen hebben de volgende betekenis:

- *vervreemding*: een patroon waarbij men een geringe politieke kennis en interesse en weinig vertrouwen in de eigen competentie paart aan een gering of matig vertrouwen in de politiek; dit patroon treffen wij aan bij 28% der ondervraagden.
- *contestatie*: een patroon dat zich kenmerkt door een grote betrokkenheid en hoge mate van oordeelkundigheid en een

¹⁰ Zie voor soortgelijke indelingen Daemen, 1983: 258-259; Erikson, Luttbeg en Tedin, 1991: 126-127.

¹¹ Het betreft hier een voorlopige uitwerking en indeling. Nader onderzoek naar de geldigheid van de gehanteerde instrumenten en een verfijnder classificatie is mogelijk en voor uitgebreider analyses wenselijk.

gering of matig vertrouwen in de politiek; tot dit type kunnen wij 18% van de ondervraagden rekenen.

- *berusting*: een patroon met een relatief lage oordeelkundigheids- en betrokkenheidsscore en een groot vertrouwen in de politiek; deze categorie omvat 29% van de respondenten.
- *burgerzin*: een patroon waarbij oordeelkundigheid en betrokkenheid worden gecombineerd met een groot vertrouwen in de politieke gezagsdragers; dit patroon treffen wij aan bij 25% van de kiezers.

		<i>vertrouwen</i>	
		gering/matig	groot
<i>oordeelkundigheid + betrokkenheid</i>	gering/matig	vervreemding: 28%	berusting: 29%
	groot	contestatie: 18%	burgerzin: 25%

Hoe men aan de hand van deze feiten de gezondheidstoestand van de Nederlandse democratie beoordeelt, hangt af van de gehanteerde uitgangspunten. Gaat men uit van de *traditionele democratische idealen* van politiek geïnteresseerde, competente burgers en een representatief-democratisch systeem waarbinnen gezagsdragers het vertrouwen genieten van het electoraat, dan vormt de relatief geringe omvang van de groep met burgerzin (25%) waarschijnlijk een bron van zorg. Vanuit de gedachtengang van het klassiek-democratische ideaal van de *politieke gelijkheid* is bovendien het feit dat deze 25% burgers met burgerzin voornamelijk uit hoog opgeleiden bestaan (zie ook paragraaf 8.3 en 8.4) een probleem.

Beklemtoont men de noodzaak van de *stabiliteit van het democratisch systeem*, dan is de aanwezigheid van een substantiële groep contestantent (18%) problematisch. Zo heerste, onder invloed van de vooroorlogse ervaringen in de Weimar Republiek en Italië, onder de eerste naoorlogse generaties (van politicologen) de angst dat deze groep het recruteringspotentieel vormt voor krachtige, mogelijk gewelddadige anti-democratische bewegingen. Deze ongerustheid werd gevoed door uitkomsten van naoorlogs survey-onderzoek, waaruit bleek dat de steun voor democratische waarden onder veel burgers tamelijk gering was.

Uit onze gegevens komt naar voren dat een minderheid van de Nederlandse kiezers tot de contestantent kan worden gerekend. Of deze groep een bedreiging voor de democratie betekent, staat om meer dan één reden te bezien. Zo geven de naoorlogse theorieën geen uit-

sluitsel over de vraag bij welke (relatieve) omvang de groep contestanten een bedreiging gaat vormen voor de democratische stabiliteit. Verder is het de vraag of dit mogelijke anti-democratische potentieel kan worden gemobiliseerd voor politieke actie: de sociale verscheidenheid van deze groep maakt het onwaarschijnlijk dat zij zich achter één banner schaart (Wright, 1981: 70-71). De vooralsnog kleine aanhang van linkse en rechtse anti-systeempartijen (bijvoorbeeld SP en CD) en de min of meer gelijkmatige spreiding van politiek weinig betrokkenen en mensen met een gering vertrouwen in de politiek over de andere politieke partijen lijken in overeenstemming met deze veronderstelling.

De Amerikaanse politicoloog Wright ziet de groep van contestantanten mede om deze reden niet als een bedreiging voor de stabiliteit van de democratie. Integendeel. Mede op grond van de reacties op de Vietnam-oorlog en politieke schandalen als Watergate meent hij dat vooral het gebrek aan betrokkenheid en kennis (de vervreemde en berustende groepen, te zamen 57%) op gespannen voet staan met het democratische ideaal van *politieke gelijkheid* en met de noodzaak van een *effectieve controle van de politieke elite*. Op basis van deze twee normatieve criteria meent hij dat betrokkenheid, oordeelkundigheid en een kritisch wantrouwen tegenover de elite essentieel zijn voor een goed werkende democratie (Wright, 1976: 36-61).

De vraag hoe men de hier gepresenteerde gegevens beoordeelt, blijkt dus mede afhankelijk van het gekozen gezichtspunt:

- Vanuit klassieke democratische idealen kan men zich zorgen maken over de geringe omvang van de groep met burgerzin. Het klassieke democratische ideaal staat en valt met een combinatie van oordeelkundigheid, betrokkenheid en vertrouwen in de politieke gezagsdragers bij in beginsel alle burgers. Dit ideaal wordt, zelfs niet bij benadering, gerealiseerd.
- Is men evenwel vooral bezorgd over de (vermeende) bedreiging voor de stabiliteit van de democratie een door anti-democratische opvattingen gemotiveerde massa, dan vormt het gebrek aan vertrouwen in politieke gezagsdragers een probleem. In dit perspectief beschouwt men het gebrek aan betrokkenheid van burgers al snel als *a minor evil*.
- Is men, ten slotte, vooral beducht voor een machtsbeluste of corrupte politieke elite als bedreiging van de democratie, dan beschouwt men de aanwezigheid van een aanzienlijke groep contestantanten niet als een probleem, maar als een zegening. Een wantrouwend, betrokken en competent electoraat ziet men als een garantie tegen machtsmisbruik door de politieke elite.